

EGY ÚJ FORRÁSTUDOMÁNY: A PSZICHOGRAFOLÓGIA

Elmúlt korok személyiségeinek megnyilatkozásait, tetteit, szerepét és jelentőségét vizsgálva, a történetírás egyre kevésbé mellőzheti a pszichológia eredményeinek alkalmazását. Ez az alkalmazás azonban áttételes: a történetíró egykorú följegyzések alapján rekonstruált objektív cselekményekből következtet a szubjektív tényezőkre, azokra a belső hatóerőkre, amelyek valamely elhatározás, döntés hátterében állhatnak. Szerencsésebb eset, ha kortársi jellemzések maradtak ránk, amelyek az egyéni indítékokra is kitérnek, ezeknél viszont az állásfoglalást gyakran színezte, sőt torzította az elfogultság, szeretet vagy gyűlölet, az, hogy a megállapításoknak nem volt objektív mércéje, s a különböző jellemzések egymással nem egyszer homlokegyenest ellenkeznek. Vajmi nehéz ilyen esetekben eldönteni, kinek van igaza.

Régebbi korokra vonatkozóan valószínűen sohasem fogunk tudni túllépni az áttételes következtetéseken, s az egyén lelki állapotára biztosat csak kivételes esetekben mondhatunk. Az utolsó évszázadokban azonban már többnyire megszólaltathatunk egy olyan tanút, melynek vallomásaiban nem kételkedhetünk, s ez az illető személy írása.

Ma már nem szorul bizonyításra, mert általánosan tudott és elismert, hogy az írás mindenben tükrözi írója lelkivilágát, sőt fizikai állapotát is. Egészséges vagy depressziós lelki alkat, öröklött és szerzett betegségek, jellemtulajdonságok és kedélyállapot, rejtett indulat vagy vonzódás, értelmi képesség, akarat erő vagy ideggyöngeség, önbizalom vagy kishitűség mind nyomot hagy az íráson. A bírósági, kriminalisztikai gyakorlat egyre rendszeresebben alkalmazza is ilyen szempontból az írásvizsgálatot, kikísérletezett módszere van annak a kérdésnek, hogy „miként lehet a gondolatait írásban közlő embert, vagy az írásmű létrejöttének az ügy felderítése és elbírálása szempontjából lényeges más körülményeit meghatározni a kéziratban visszatükröződő pszichomotoros jellegzetességek alapján.”¹ A legújabb irodalom már tudományosan is körülhatárolta a pszichikai jelenségek írásban visszatükröződésének törvényszerűségeit, s az új tudomány, a pszichografológia létrehozásával lehetőséget teremtett a személyiségnek az íráson át történő rekonstruálására.²

¹ Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata. Bp., 1973. 12. 1.

² A kérdés legújabb egyetemes irodalmából kiemeljük a következőket: Pophal R.: Zur Psychophysiologie der Spannungerscheinungen in der Handschrift. Rudolstadt, 1949.; Wittlich B.; Angewandte Graphologie. Berlin, 1951.; Wisner, R.: Persönlichkeit und Handschrift. München-Basel, 1956.; Kruteckij, V.: Problemü haraktera v toudah szovetszkijh pszihologov. Voproszi Psziologii 1957.; Baranyai E.—Lénárt E.: Az írásbeli közlés gondolkodáslélektani vonásai. Bp., 1959.; Huber, P.: Krankheit und Handschrift. Kriminalistik 1960.; Teillard, A.: Handschriftendeutung auf Tiefenpsychologischer Grundlage. Bern—München, 1962.; Holt, A. G.: Handwriting in psycholo-

Az írásvizsgálat lehetőségeivel a történelmi kutatás már korábban is élt, így annak eldöntésében, hogy valamely irat autográf-e vagy másolat, vagy ha anonym kéziratok esetében írás-összehasonlítással próbálta meg a szerző kilétét megállapítani. Segítségül hívták az írásszakértőt, ha a keltezetlen iratok időrendjét kellett összeállítani, vagy ha egymás mellett olvasható följegyzésekből az egyidejűséget vagy a különidejűséget kellett tisztázni. A pszichografológia eredményei és lehetőségei viszont néhányunkban azt a gondolatot ébresztették, hogy meg kellene kísérelni már régen elhalt emberek, történelmi személyek egyéniségéhez, egyéniségük problémáihoz az új tudomány segítségével közelebb férkőzni.³ *Rákosné Acs Klárához*, a Magyar Pszichológiai Társaság tagjához, a pszichografológiának nemcsak nálunk, hanem határainkon túl is elismert kitűnő művelőjéhez fordultunk, aki szívesen vállalkozott a kísérletre.⁴ A kiválasztott személyektől saját kézzel írt leveleket, följegyzéseket kerestünk elő, lehetőleg sorozatosan, életük különböző szakaszaiból, s ezeket elemeztettük, anélkül, hogy megmondtuk volna, kinek az írásáról van szó. A vizsgálatok eredményei nem egy esetben minden várakozásunkat felülmúlták. Volt, amikor megerősítettek, vagy kiegészítettek azt, amit máshonnan eddig is tudtunk, de nem egy példa volt arra is, hogy a vizsgálat a személyiség megítéléséhez lényeges új adatokat hozott. Lássunk most már néhány példát.

Egyik legvitatottabb egyénisége történelmünknek az 1794-es magyar jakobinus mozgalom vezére, *Martinovics Ignác*. Már a kortársak is erősen különböző véleménynyel voltak róla, a történetírásban pedig szinte napjainkig zajlik személye körül a vita. A papi táborba tartozó kortárs, *Dugonics András* kifejezett ellenszenvvel írt róla, önhítt, de tudatlan alaknak jellemezte. *Szirmay Antal* véleménye is hasonló, aki az udvar szájíze szerint írt munkájában „ravasz csaló”-nak nevezte, az „aljas” és „jellemtelen” jelzőkkel illette. A jakobinus mozgalom tagjai közül *Batsányi János* tehetséges, szellemes, szuggesztív embernek mondta, aki azonban nem egyenes jellem, „cselszövő természet”, behálózza az embereket, s azután visszaél bizalmukkal, mert csak saját érdekét nézi. *Kazinczy* „erkölcstelen, bosszút lihegő, esztelen pap”-nak jellemezte, de hozzátette, „ha *Martinovics* rossz volt is, a feje bizonyosan jó volt, s nemcsak talantoma volt, hanem tudománya is.”⁵

gical interpretations. Springfield, 1963.; *Hilton, O.*: Handwriting and the Mentally Ill. Journal of Forensic Sciences 1962.; *Michon, J. H.*: System der Graphologie. München-Basel, 1965.; *Klages, L.*: Handschrift und Charakter. Bonn, 1965. — Ld. még *V. P. Zincsenko—A. N. Leontyev* stb. Parapszichologia: fikció vagy realitás? c. a Voproszi Filozofijában megjelent tanulmányának ismertetését a Valóság, 1973. decemberi számában.

³ *Makkai Lászlót* és *Zimányi Verát* említhetem, akikkel néhány vizsgálatot közösen is végeztünk a továbbiakban említésre kerülő pszichografológus, *Rákosné Acs Klára* bevonásával. Ezzel kapcsolatban ld. *Zimányi Verával* közösen írt beszámolómat: A tanúskodó írás. Magyar Hírlap 1970. november 14. — Első eredményeinkről már ezt megelőzően beszámoltam az irodalomtörténetesek Debrecenben, 1970 októberében rendezett felvilágosodás-kori konferenciáján. Ez adta az ötletet *Szilágyi Ferencnek*, hogy Ugyancsak *Rákosné Acs Klárával* megnézzesse Csokonai Vitéz Mihály kéziratát. (Ld. *Szilágyi Ferenc*: Vallanak a betűk. Az íráselemzés lehetőségei az irodalomtudományban. Élet és Irodalom. 1971. július 31. és *Fedor Ágnes*: Csokonai versek Lilla kezeírásával. Nők Lapja. 1973. 46. sz.) Arról nincs tudomásom, hogy a külföldi történetírásban ehhez hasonló vizsgálatokat kezdeményeztek volna.

⁴ A történelmi személyek írásának pszichografológiai vizsgálatára vonatkozóan ld. *Rákosné Acs Klára* nyilatkozatát a Magyar Hírlap fentebb idézett számában.

⁵ *Iff. Szinyei J.*: *Dugonics András följegyzései*. Bp., 1883. (Olcso Könyvtár 162. sz.) 133. s köv.1., — *Szirmay A.*: *Jacobinorum Hungaricorum Historia... conscripta anno 1809*. Kiadva: A magyar jakobinusok iratai. Sajtó alá rendezte *Benda Kálmán*. III. Bp., 1952. 361. s köv. 1. *Kazinczy* jellemzése *uo.*; *Batsányi* *uo.* II. Bp., 1952. 607. s köv. 1.

Még nagyobb végletek közt ingadozott az utókor véleménye. Hogy csak néhány szélsőséges megnyilatkozást idézzünk, Pogány József 1913-ban így írt róla: „Martinovics se hiú és erkölcstelen sarlatán nem volt, sem pedig a felhők világában járó reformer ábrándozó, hanem igenis egész ember és egész forradalmár... Alakjából nem szabad kicsonkítani se a tisztességet, se a forradalmiságot, mert mindkét csonkítás meghamisítaná alakját... Martinovics nem volt se kalandor, se egyszerű reformer, hanem igazi forradalmár, aki eszméit tette akarta váltani.”⁶ Fraknói Vilmos viszont úgy vélte: „Martinovics önző érdeke sugallatára hallgatott és cselekedett, az etika követéseit teljes közönyösséggel megvetette, s egész egyéniségét, működését, erkölcsi felfogását az angol kriminalisták elnevezésével: a moral insanity-vel jelölhetjük.”⁷ Ha lehet, még sötétebb a Mályusz Elemér által rajzolt kép: „Egy kísérteties, fekete kámzsás alak tűnik fel, mintha a pokol küldte volna ezt a romlott atheista papot. A romantikus írók féktelen fantáziája tudott csak hozzá hasonló szörnyeteget leírni, s ő eleven valósággá lett, hogy elpusztítson mindent, ami magyar, hogy megsemmisítse a magyarság újjászületésének minden reményét.”⁸ Pár évvel később Fejtő Ferenc azonban már mindent másként ítélt meg. „Martinovics nem volt az ördög küldötte, hacsak a polgári állam eszméjét nem azonosítjuk az ördöggel. Nem volt még morál insanity sem, hacsak a fölvilágosodott abszolutizmus egész elméletét és gyakorlatát nem minősítjük erkölcstelennek. Az újabb magyar történetírás teljesen alaptalanul feketíti be személyét és szerepét. A dinasztia szolgálatában állott, de ezzel nem ártani, hanem használni akart, s nem rajta múlt, hogy nem használt a magyar társadalom fejlődésének. Egyéni, de ugyanakkor világnézeti mellőzésből lett forradalmár. Hiit eszményeiben, ha méltatlanul is szolgálták őket, de gyarlósága nagyon is emberi gyarlóság volt. Erényei egy géniusz erényei.”⁹

Ki volt hát Martinovics? Önző karrierista vagy az eszmék hősi megszállottja, ügyeskedő sarlatán vagy nagyműveltségű tudós, cselszövő, jellemtelen kalandor, nyílt sisakkal harcoló forradalmár vagy a körülményekkel okosan megalkuvó politikus? Csupa olyan kérdés, amelynek eldöntése nem érdektelen, s amiről az írásnak többet vagy kevesebbet el kell árulnia.

Az írás, sőt írások¹⁰ vizsgálata a vártnál többet hozott. Nemcsak azt állapította meg, hogy Martinovics rendkívüli akaraterővel, óriási munkabírással és kitartással rendelkezett, hogy szellemi képességei elsőrendűek voltak, kitűnő memória, intelligencia és széles körű tudás jellemezte, hanem azt is, hogy szuggesztív egyéniség volt, mindig kész debatter, aki az embereket könnyen meg tudta érveivel nyerni. Szenvedélyes és makacs volt, mérhetetlenül nagy volt benne az ambíció, mindenáron érvényesülni akart, még ha ez mások rovására történik is. Karrierista volt, hiú, gőgös és önhítt, s elgondolásaihoz mániákus következetességgel ragaszkodott.

Mindezt lényegében már a kortársak is észrevették, a pszichografológiai vizsgálat azonban ennél meszebb ment, amikor a jelenségeket kiváltó okokra is rá tudott mutatni. Idézzük *Rákosné Ács Klára* véleményét: „Egyénisége kezdettől fogva labilis volt. 1791—92-es iratai¹¹ azonban már azt mutatják, hogy gyöngö a szeme, változó

⁶ Pogány J.: Martinovics és a magyar intellektuelforradalom. Szocializmus 1913/14. 7—9. l.

⁷ Fraknói V.: Martinovics élete. Bp., 1921. 211—212. l.

⁸ Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp., 1926. 141. l.

⁹ Fejtő F.: Martinovics. Szép Szó 1936. II. 126—127. l.

¹⁰ A vizsgálat alapjául szolgáló iratokat nem sorolom fel, mindet A magyar jakobinusok iratai I—III. kötetének alapján válogattam ki.

¹¹ Martinovics 1755-ben született, 1792-ben tehát 37 éves volt.

a vérnyomása és gerincfájdalmak gyöttrik, föltehetően erős mézlerakódás képződött a gerincén. Ennek is következménye, hogy gerincoszlopa mind ferdébb lett, szinte már púpos volt, bár ezt nagy akaraterővel leplezni igyekezett. Mindez növelte benne az egészségesek iránti gyűlölködő érzéseket.¹² Kezdetről meglevő belső feszültsége egyre fokozódott, s ezzel egyidőben idegállapota gyorsan romlott. 1793-beli írásain már kiütközik öröklött terheltsége, s megjelennek az örültre valló egyre erősödő jelek, — fölmenői között bizonyára kellett egy örültre lennie. Úgy érzi, hogy nyaka körül szorul a hurok, de nem adja meg magát, viszi előre a szenvedély. A végén már nem ura önmagának, korábbi világoslátása cserben hagyja, elhatalmasodik rajta a rosszindulat és a vak bosszúvágy. Kezdetben csak forgatta a szavakat és az érveket, most már hazudik is, még akkor is, ha ezzel másokat bajba ránt; de nem törik meg. Mániássága dühkitörésekbe torkollik, és utolsó írásán¹³ eluralkodik a paranoiás skizofrénia.¹⁴

Bármily újszerűek is ezek a megállapítások, azt aki Martinovics utolsó éveit, s különösen hónapjait ismeri, aki végigolvasta a börtönben írt nyilatkozatait, nem lepik meg. Sőt egy sor eddig megmagyarázhatatlan jelenség egyszerre érthetővé válik. A pszichografológus megállapításai nem módosítják a jakobinus mozgalom céljairól, a köztársaság és polgári állam megvalósítására irányuló törekvéseiről már kialakult értékelésünket, — de közelebb jutottunk a mozgalom vezérének alakjához, s magyarázni tudjuk magatartásának, különösen börtönbeli viselkedésének néhány eddig érthetetlen vonását.

A 16. század-végi történetünk egyik sokat vitatott, érdekes alakja *Báthory Zsigmond* erdélyi fejedelem. Mindössze 16 éves volt, amikor 1588-ban Erdély trónjára lépett, mégis szinte az első naptól kezdve merészen új politikát kezdeményezett. Felismerte az Oszmán Birodalom belső hanyatlását és törökellenes irányba fordult. A hagyományos politikához ragaszkodó főúri ellenzékét kíméletlenül elnémította, vezetőiket kivégeztette, majd 1595-ben törökellenes szövetséget kötött Rudolf császárral és a szövetség zálogaként 1596-ban Habsburg kisasszonyt kapott feleségül, Mária Krisztiánát.

Mindenki azt hitte, Erdélynek, sőt egész Magyarországnak új, dicső korszaka kezdődik. Az esküvő után néhány héttel azonban a 23 éves fiatal fejedelem váratlanul összeroppant. A bennfentesebb kortársak csak annyit észleltek, hogy Zsigmond „minden valamire való ok nélkül visszautasította az együttélést a legtisztább feleséggel, a császári unokával“, s hogy „ha távol volt feleségétől, epekedett utána, ha közelebb volt, menekült tőle“. Weiss Mihály, a szebeni polgármester tudni vélte, hogy a fejedelem a firenzei herceg leányát kívánta volna feleségül, aztán mégis rábeszéltek, hogy Mária Krisztiánát vegye el, de ez nem volt olyan szép, s a csalódás okozta a bajt. Mások a szép Mayláth Margitot, Iffy János feleségét emlegették, aki bájitalal fordítá el korábbi fejedelmi szeretője szívét feleségétől. Volt, aki úgy vélte, a jezsuiták hatására maga a főhercegnő beszélte rá férjét a kolostori, szűzi életre. Carillo Alfonz,

¹² Martinovics görbe tartásáról, vagy éppen púpos voltáról a kortársi följegyzések nem szólnak, viszont már *Bartucz Lajos*nak feltűnt, hogy „Martinovics nem tartotta testét valami nagyon feszesen, amire a kivégzést ábrázoló egykorú vízfestményeken látható mellképeiből következtethetünk.“ *Bartucz L.*: A magyar jakobinusok exhumálása. A magyar jakobinusok emlékezete c. kiadványban. Bp., 1919. 103. l.

¹³ Ez volt Martinovics kivégzése előtt mintegy 2 hónappal írt politikai végrendelete. Ld. A magyar jakobinusok iratai. II. 770. s. köv. I. facsimilével.

¹⁴ Az itt és következőkben idézésre kerülő pszichografológiai vizsgálatok jegyzetei, jegyzőkönyvei gyűjteményben találhatók.

Báthory Zsigmond gyóntatója „naturae defectus“-ról írt, s ezt látszanak megerősíteni Mária Krisztiernának anyjához írott levelei is, amelyekből megtudjuk, hogy a házasság sohasem consummáltatott. Báthory András bíboros úgy tudta, hogy „semmi afféle dolga nem volt“ feleségével. „Ki fejti meg a talányt annyi ellentmondó hagyomány közt?“ — kérdezte már a főhercegnő első életírója, Szilágyi Sándor is¹⁵.

Annyi bizonyos, hogy a fejedelem már a házasságot követő napokban szinte menekült felesége elől. Mindent elkövetett, hogy szabaduljon otthonról, s valósággal kereste az alkalmat az állandó távoli háborúskodásra. Magatartásán egy korábban nem ismert határozatlanság lett úrrá, összevissza intézkedéseket tett, s alig egy évvel az esküvő után lemondott trónjáról; és miközben házasságának pápai felbontását kérte, országát átadta a császárnak. Egy félév sem telt azonban el, katonai puccsal visszatért, majd néhány hónap múlva újra lemondott és ezt a játékot 1601-ben megismételte, teljes zűrzavarba és anarchiába taszítva ezzel a fejedelemséget.

A pszichografológiai vizsgálattal arra kerestünk választ, hogy mi történt Báthory Zsigmonddal, mi okozta benne a nagy törést. A vizsgálat azt állapította meg,¹⁶ hogy a történelmi családnak ez az egyik utolsó tagja külsőleg férfias, sőt robusztus, de belül hisztériás, neuraszténias volt. Az átlagosnál jóval nagyobb tehetséget, finom művészi érzéket és szeszibilitást örökölt, de ehhez szenvedélyes, szertelen természet járult, s igen labilis idegállapot. Uralkodói egyéniség volt, de öntudata makacssággal, hiúsággal, hovatovább mániákus akaratossággal vegyült. Alkalmazkodni egyre kevésbé volt hajlandó, ellenvéleményt nem tűrt, saját depressziós hangulatain nem tudott úrrá lenni, s kegyetlenség ütközött ki magatartásában, zsarnokká vált. „Élete állandó lázban égett, s — talán valamely betegség következtében is — 23 éves korában már kiélt ember, az írása aggastyánt mutat. Ekkor döbbent rá, hogy férfiereje cserben hagyta, impotenssé vált. Ez a felismerés lelkileg teljesen összetörte; az sincs kizárva, hogy vérbajos volt.“ Mindehhez tegyük hozzá: ez a lelki összeroppanás hatott ki politikai és uralkodói magatartására, s vált Erdély katasztrófájává.

A pszichografológiai vizsgálat Báthory Zsigmond kormányzatának egy másik vitatott kérdéséhez is adalékokat szolgáltat. Annakidején — a kortársi véleményekkel ellentétben — magam is úgy véltem,¹⁷ hogy a szinte még gyermek fejedelem rendkívül keménykezű uralma mögött valójában anyai nagybátyja, Bocskai István, majd később a hatalomvágyó kancellár, Jósika István állt; ők sugallmazták volna a politikai ellenfelek kivégzését. Az írásból levont tanúbizonyság ellene mond ennek a föltevés-

¹⁵ Weiss Mihály véleménye: Liber annalium raptim scriptus per Michaelem Weyss. Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Neue Folge. Herausgegeben von E. v. Trauschenfels. Kronstadt, 1860. 148. l.; Báthory András nyilatkozatára: Szamosközy István történeti maradványai. Kiadta Szilágyi Sándor. IV. Bp., 1880. (Monumenta Hungariae Historica II/XXX.) 91. l.; Carillo levele Zsigmondhoz, Tasnád 1596. szept. 24.; Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. Közrebocsátja Veress Endre. I. k. Bp., 1956. (Monumenta Hungariae Historica I/XXXII.), 191. l. — Érdekesek Carillonak Mária Krisztiernához írt levelei is, melyeket Veress nem ismert, s amelyek másolatban az Országos Levéltárban (a továbbiakban: OL) található: Gévay Antal gyűjteménye, 4. fasc. — Mária Krisztierna anyjához írt leveleit említi osztrák biográfusa Reissenberger K.: Prinzessin Maria Christierna von Innerösterreich. 1574—1621. Graz, 1882. 17. s. köv. l. — A különböző mende-mondákra ld. Szilágyi Sándor: Egy nő a trónon. Rajzok és tanulmányok. I. Bp., 1875. 93. s. köv. l. (az idézett mondat a 117. l-on) és Szádeczky Lajos: Báthory Zsigmondné. Századok 1883. 130. s. köv. l.

¹⁶ A vizsgálat alapjául szolgáló írásokat az 1588—1598-as időközből válogattuk: OL, M. Kamarai Levéltár E 204 Missiles. Báthory Zsigmond I—V. pallium; P 168. Eszterházy cs. hg-i ágának lt. Rep. 77. Fasc B és R 274; Magyar Tudományos Akadémiától átvett iratok 120 Fasc., XXI. köteg.

¹⁷ Benda K.: Bocskai István. Bp., 1942. 52. s. köv. l.

nek. Báthory autokrata jelleme nem tűrt beleszólást elhatározásaiba, azokat maga hozta. Az írásán elhatalmasodó akarnokságot, sőt kegyetlenséget tükröző vonások is azt valószínűsítik, hogy politikai ellenfeleinek, köztük legközelebbi rokonainak kivégzése az ő kezdeményezésére történt.

A Báthory család cselédi ágán szomorú hírességre emelkedett Nádasdy Ferenc özvegye, *Báthory Erzsébet*, „a csejtei rém“. Az 1967-ben megjelent Magyar Életrajzi Lexikon tömören így jellemzi: „szadista gonosztevő, aki igen sok fiatal jobbágylányt halálra kínoztatott, 1611-ben a nádori bíróság várában való elzárásra ítélte, míg bűnrészes cselédeit halállal sújtották.“ Legújában pedig egy orvostörténeti tanulmány ehhez még hozzát teszi: skizofrén és örült volt.¹⁸

Az utóbbi években azonban kételyek merültek fel, hogy valóban szadista volt-e Báthory Erzsébet, vagy konstrukciós perrel van csupán dolgunk. Valóban feltűnő, hogy a bírósági eljárásnál — amely persze — tudjuk — korántsem volt oly igényes és kötött, mint napjainkban — milyen felületesen jártak el: magát a nagyasszonyt az ellene emelt vádak ügyében ki sem hallgatták, a tanúkat sem vele, sem egymással nem szembesítették, sőt miután többnyire kínzással a beismerő vallomásokot Erzsébet szolgálótól és szolgálótól kikényszerítették, a főbűntársakat különösebb eljárás nélkül halálra ítélték és kivégezték. Nem megalapozatlan a feltevés, hogy a gyors kivégzéssel az újabb kihallgatásnak, a vallomások módosításának akarták elejét venni. Eszerint a feltevés szerint a vádakot a legközvetlenebb rokonság találta volna ki, hogy elterelje a figyelmet a nagyasszony igazi bűnéről, a politikai hűtlenségről, a felségárulásról, mely a magyar törvények szerint fővétellettel és teljes vagyonek kobzással volt büntetendő. Báthory Erzsébet ugyanis — mondja ez a feltevés — rokona, az erdélyi fejedelem, Báthory Gábor híve volt. 1610-re már annyira torkig volt a Habsburg uralommal, hogy elhatározta, fegyveresen is segítségére megy a fejedelemnek. Társzekerekre rakatta kincseit, s megindult Erdély felé, ezzel a nyílt pártütés útjára lépve. Ezt már sem suttyó-korban levő fia, Nádasdy Pál, sem vejei, Zrínyi Miklós és Homonnai György nem nézhették tétlenül: rávették tehát a nádort, Thurzó Györgyöt, fogassa el az útban levő nagyasszonyt és kíséretét. A politikai véték eltusolására pedig kieszték a jobbágylányokkal való kegyetlenkedés történetét, amiért nem járt fő- és jószágvesztés, sőt az enyhe ítélettel (a nagyasszony elzárásával) a család jó hírnevét is megkímélhették. Az már persze könnyű volt, hogy rábeszéléssel, kínzással az uradalmi cselédeket hamis tanúvallomásokra bírják.¹⁹

A pszichografológiai vizsgálat azonnal megállapította, hogy Báthory Erzsébet kezdettől fogva dekadens lényén, részben a szexuális kielégítetlenség következményeként, mindjobban eluralkodott a szadizmus.²⁰ A dolgok mélyén — mondja Rákosné Ács Klára — minden jel szerint, egy fiatalkori nagy szerelmi csalódás áll, máshoz adták feleségül, mint akit szeretett. Ez törést okozott, majd a lefojtott szexualitás kiábrándultságot és egyre jobban elhatalmasodó bosszút váltott ki benne. „Gonosz és kártékony volt, embertársaira veszélyes. Lucrecia Borgiához hasonlítható, de az

¹⁸ Az említett orvostörténeti tanulmány: *Antall J. és Kapronczay K.*: Aus der Geschichte des Sadismus: Elisabeth Báthory. Die Waage. Zeitschrift der Chemie Grünenthal. Band 11—12. 1973. 382—389. l. — Ld. még *Rexa D.*: Báthory Erzsébet Nádasdy Ferencné. Bp. 1908.

¹⁹ A konstrukciós perre vonatkozó föltevésre ld. Hetyéssy I.: Igazságot Báthory Erzsébetnek c., 1971-ben írt, nyomtatásban meg nem jelent tanulmányát: OSzK. Kézirattár Fol. Hung. 3303.

²⁰ A vizsgálatnál nehézséget jelentett, hogy Báthory Erzsébettől összefüggő sajátkezű sorokat nem találtam, csak aláírásokat. *Rexa* i. m. ugyan több leveléről azt mondja, hogy autográf, de ez tévedés, sőt gyakran még az aláírás is a deáktól származik. Leveleit ld. OL. Nádasdy család levéltára. Vegyes iratok 6. tétel; végrendelete: OL Magyar Kamara levéltára, NRA E 148. Fasc. 44. No. 25,

túlfűtöttebb, ő viszont józanabb, tudatosabb volt.“ Írása tanúsága szerint egyébként nem volt sem skizofrén, sem örült, — ellentétben az idézett orvostörténeti cikk megállapításaival.

A pszichografológia állásfoglalása — úgy érezzük — perdöntő ebben a kérdésben. Báthory Erzsébet perében követhettek el-alkali hibákat, lehetnek gyanús momentumok, de mindez nem változtat azon, hogy a vád alapja, a szadista gonoszság realitás volt.

Báthory Zsigmond és Báthory Erzsébet ugyan a nagy családnak két különböző ágából származtak, mégis fölmerül a kérdés: betegségük vajon nem közös örökség-e? Fölmerült ez már másokban is, s Antall József és Kapronczay Károly Báthory Erzsébetéről szóló, már előbb idézett cikke részletesen foglalkozik a Báthory család „történeti pathográfiájá“-val.²¹

A cikk — amely egyébként többször teljesen összekeveri a leszármazást és állításait nem dokumentálja — a 16. századi Báthoryakat, a somlyai és az ecsedi ágban egyaránt pszichopatáknak írja le; a lengyel király az egyetlen, aki „mind testileg, mind lelkileg egészséges“ volt, de ő is epilepsziában halt volna meg. A többiek viszont súlyos alkoholisták, melankóliára hajló emberkerülők és összeférhetetlen intrikusok, mind súlyosan degeneráltak. Mivel a kortársi leírások, levelek ezekről nem sokat mondanak, különösen érdekes lehet a pszichografológus állásfoglalása.

Mindenekelőtt azonban nézzük a *Báthoryak* két ágának, a somlyainak és az ecsedinek a leszármazását a 16. században. (Érdekes lett volna korábbi időkre is visszamenni, de ez nem volt lehetséges, mert nem állt rendelkezésünkre az egyes személyektől sajátkezű írás. Az általunk vizsgált korban is nagy nehézséget jelentett, hogy egyes családtagoktól, főleg az asszonyoktól, semmilyen sajátkezű írást nem találtunk. Egyébként a leszármazási táblán kurzívval szedettük azoknak a nevét, akiknél az írásvizsgálat lehetséges volt.²²

Nézzük tehát először a somlyai ágat. Istvántól, aki az 1520-as években erdélyi vajda volt és feleségétől, Telegdi Katától nem találtunk írást, ahogy leányuktól, Annától sem. Legidősebb fiuk, *András*,²³ írása kiegyensúlyozott, jovialis embert mutat. Tekintélytartó, a hagyományokhoz ragaszkodó, erősen konzervatív jellem, aki azonban szerette a vidám társaságot, nagy mesélő volt maga is, „egy kicsit afféle Münchhausen báró.“ Nem volt nagy tehetség, de logikusan gondolkozó, szigorúan igazságos ember, aki a kimondott szóhoz a végsőkig ragaszkodott. Utolsó levelének írása már vérkeringési zavarokat mutat, szíve sem volt rendben, s félszemén talán hályog volt.

Öccsét *Kristófot*, az erdélyi fejedelmet,²⁴ akiről az orvostudományi tanulmány azt mondja, hogy „élete utolsó évében erős melankólia vett rajta erőt és kevéssel halála előtt már senkit sem tűrt meg maga mellett“ — írása ellenvetést nem tűrő, tekintélyt parancsoló embernek mutatja. Nagy műveltsége bölcsességgel párosult, látta saját lehetőségeinek határait, másokkal szemben korrekt volt, bár időnként úrrá lett rajta sangvinikus, kirobbanó természete. „Nagyvonalú volt, szerette a pompát, de feltétlenül ragaszkodott családjához, s legjobban a szűkebb családi életben

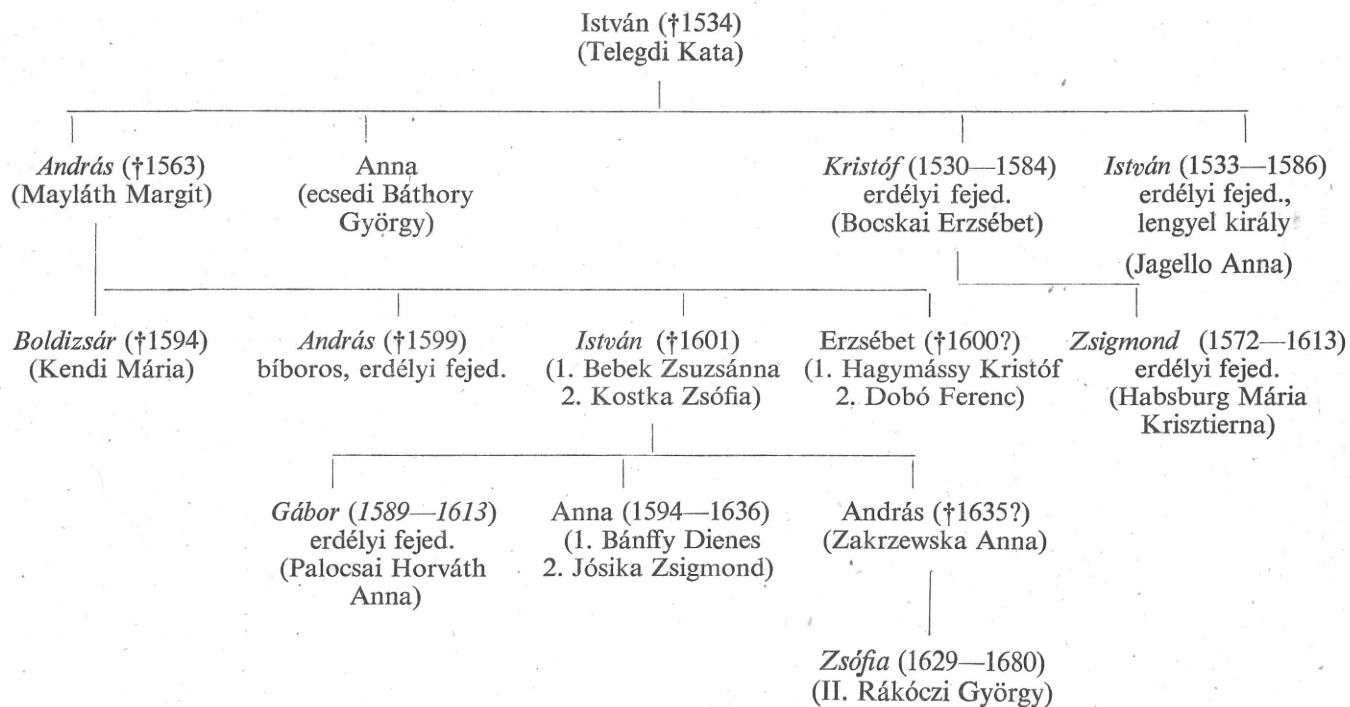
²¹ Antall J.—Kapronczay K.: i. m. 382—384. l.

²² A nemzedéki táblákat *Wertner Mór* tanulmánya alapján közöljük: A Báthoryak családi történetéhez. Turul 1900. 6—29. l.

²³ Levelei: OL, Zichy család levéltára. P 707. Missiles No. 1125—27 és 1545—1548.

²⁴ A megvizsgált írások: OL F 12. A Gyulafehérvári Káptalan Lymbusa 1. csomó a) köteg és R 298. Erdélyi iratok 1. fasciculus.

A Báthoryak somlyai ágának leszármazása

érezte magát. Telve volt vitalitással, dinamizmussal, — élete végére azonban szervezete, érrendszere, sőt idegzete is elhasználódott, testi állapota rosszabb, mint a lelki. "Melankóliának azonban az írás nem mutatja nyomát.

A harmadik testvér, *István*, a lengyel király esetében epilepszia nem mutatható ki, — írása testileg-lelkileg egészséges embert mutat. Van benne furcsaság, de ez nem beteges, hanem egyéni. Érdekes a pszichografológia tanúságtétele: István királynál nem mutathatók ki számbavehető női kapcsolatok. Hidegen hagyta a másik nem, — tudjuk, a nők nem is játszottak szerepet életében.²⁵

A következő nemzedékből Kristóf fiát, *Zsigmond* fejedelmet már láttuk. Az orvostudományi cikk azon kívűl, hogy pszichopátának mondja (aki egy közelebről meg nem nevezett kortársi vélemény szerint nem tudni, „örült-e vagy gazember“) „erős alkoholistának“ állítja, — ám erről sem írásai (sem a kortársak) nem tanuskodnak. Sajnos sem Zsigmond anyjának (Bocskai Erzsébetnek), sem nagyanyjának (Telegdi Katának) az írását nem volt módunkban megvizsgáltatni. Ez annál sajnálatosabb, mert Rákosné Ács Klárának az írás alapján az a gyanúja, hogy betegségét — mely luetikus jeleket mutat — anyai ágon örökölte. A család más nemzedékében, az unokatestvéreknél kiütözö hasonló betegségi jelek elsősorban Telegdi Kata személyét teszik gyanússá.

Kristóf bátyjának, Andrásnak három fia volt. *Boldizsár*, a legidősebb — akit Báthory Zsigmond 1594. szeptember 11-én kivégeztetett — az orvostörténeti cikk szerint „igen heves, intrikus természet volt.“²⁶ Írása azonban többet mutat: Beteg lelkű, súlyosan terhelt, akarnok, kirobbanó és kegyetlen természet, aki dühkitörései idején szinte beszámíthatatlan. A terheltség nála is nőági örökségnek látszik, s vérbajos eredetű.

Öccse, *András*, a bíboros, Erdély fejedelme viszont testileg-lelkileg teljesen egészséges volt (alig 30 éves korában azonban már érelmeszesedést észlelhetünk nála). Intelligens, művelt, telve önbizalommal és tehetséggel. Uralkodásra termett határozott egyéniség.²⁷

A harmadik fiú, *István*, élete végén váradi kapitány, szenvedélyes, döntenéi nehezen tudó és önhitt ember, aki nem termelt uralomra. Ugyanakkor írása egészséges lelkűnek mutatja.²⁸

Gyermekei csak Istvánnak voltak. Első feleségétől, Bebek Zsuzsannától Gábor és Anna, a másodiktól, a lengyel Kostka Zsófiától András. Közülük csak Gábortól találtunk sajátkezű írást.

Nem ismételjük el *Báthory Gábor*ról, a fejedelemtől mindazt, amit fenegyerek mivoltáról amúgy is tudunk, s amit a pszichografológia is azonnal megállapított. Számunkra az a lényeges, hogy ez a kiugróan tehetséges ember (akinek nőügyeiről egész Erdély beszélt) túlfűtött és szexuálisan aberrált volt. Az orvostörténeti tanulmány ama megállapítása azonban, hogy „kegyetlen és fajtalan volt“, az írásból nem igazolható, ahogy az sem, hogy „élete utolsó éveiben üldözési mánia és vérszomjaság ütöközött ki rajta“. Ha gyakori tivornyáin lerészegedett — mondja a pszichografológus — „részeg fővel minden kitélt tőle, kegyetlenkedés és gyilkolás is, de

²⁵ István király írásait *Veress Endre* által kiadott levelezésének alapján szedtük össze: Báthory István, erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I—II. Kolozsvár, 1944.

²⁶ Báthory Boldizsártól csak néhány aláírást sikerült találni: OL F 12. A Gyulafehérvári Káptalan Lymbusa. 1. csomó.

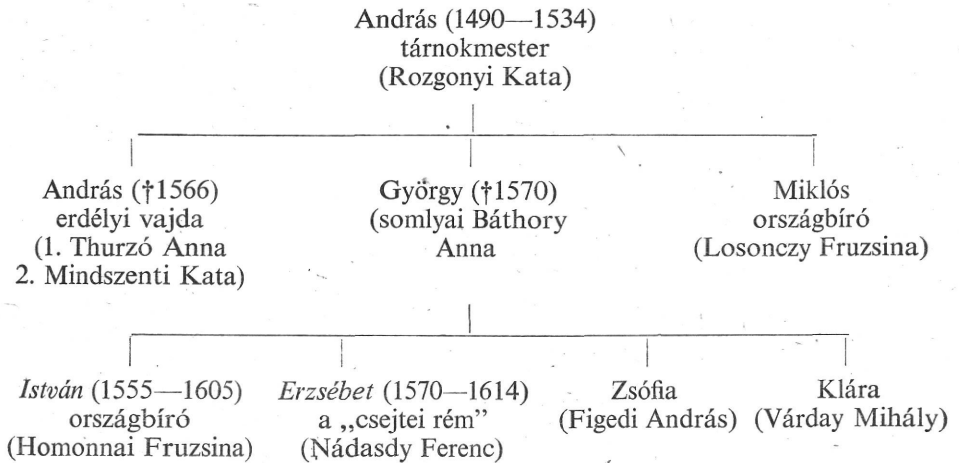
²⁷ Báthory Andrásról is csak aláírásokat találtam: OL R 298. Erdélyi iratok 1. fasc.

²⁸ Levelei: OL Magyar Kamara E 204 Missiles és E 190 Archivum familiae Rákóczi, Fasc. 1.

nem volt Cesare Borgia". Nem is volt egészséges, a szíve rossz volt, a sok ivás és ki-csapongás pedig aláasta egészségét.²⁹

A somlyai ágból az utolsó sarj Andrásnak a lengyel Zakrzewska Annától született leánya, *Zsófia*, II. Rákóczi György fejedelem felesége volt, akinek írásában skizofrénia tükröződik. Bigottan vallásos, minden dogmához a végsőig ragaszkodó, a külsőségekre sokat adó, szenvedélyes, de szenvedélyei megvalósításában józanul kiszámított teremtés volt, ellenvetést nem tűrt, s akaratát vaskövetkezetességgel hajtotta végre.³⁰

A Báthoryak ecsedi ágának leszármazása

Ami az ecsedi ágat illeti, sem Báthory Györgytől (aki az orvostörténeti tanulmány szerint súlyosan terhelt volt), sem testvéreitől (akik közül a tanulmány szerint az egyik, de nem mondja meg melyik, „alkoholista és őrült“, míg leánytestvére, Klára „szexuálisan súlyosan terhelt“ lett volna) nem találtunk sajátkezű írást.³¹ Ismerjük azonban két gyermekük, a már tárgyalt Erzsébet, a „csejtej rém“ és bátyja, *Báthory István*, a zoltáríró országbíró írását. Ez utóbbiról a tanulmány azt mondja: „borzalmas, vérszomjas, szexuálisan túlfűtött ember“. — Az írásvizsgálat mindebből semmit sem tud igazolni. „Szenvedélyes, sangvinikus, nagy feszültségben élő, s ezért

²⁹ Nagyszámú levelezése: OL E 96 Thurzó család levéltára 93, 95. és 96. fasc.; F 12. A Gyulafehérvári Káptalan Lymbusa, 22. csomó 1. csomag és Magyar Kamara E 204 Missiles.

³⁰ Báthory Zsófia levelei az OL M. Kamara E 204 Missiles gyűjteményében.

³¹ Egyébként sem a kortársi, sem a történelmi irodalomban nem ismerünk olyan adatokat, amelyek ezeket az állításokat alátámasztanák. — Cikkem megírása után látott napvilágot *Antall József és Kapronczay Károly* magyar nyelvű közleménye: Tükkel szürkálta... Báthory Erzsébet szadizmusa. (Magyarország 1974. július 16-i szám. 22. l.) Ebben a németnyelvű tanulmányban írottakat összefogva megismétlik. „Báthory Erzsébet... apja, ecsedi Báthory György, korának jellegzetes főnemes típusa, aki a Habsburgok oldaláról állt át rokona, egyben sógora, somlyói Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király pártjára. Az ecsedi ágban feltűnően sok volt az elmebeteg és a szexuálisan terhelt: Báthory György fivére és nagybátyja elmebeteg, húga botrányos szerelmi viszonyairól híres asszony, hasonlóan fiához. Báthory György többi leánya feltehetően egészséges volt, róluk a korabeli feljegyzések legalábbis hallgatnak.”

gyakran türelmetlen, de semmi aberráltság nincs benne,“ — mondja a pszichografológus. Kemény, tekintélyt tartó, uralomra termett egyéniség, fiatal korában tettvágy és akaratérő jellemezték, öregebb éveiben eltelt lírai hangulattal, írása a változathatalanba való beletörődést tükrözi.³²

Végül is a pszichografológiai vizsgálat (amely a sajátkezű írások hiánya miatt nem terjeszkedhetett ki minden családtagra) azt mutatja, hogy a Báthoryak utolsó nemzedékeiben valóban öröklődött egy, minden jel szerint vérbajos terheltség, de ez csak a család néhány tagját érintette, s azokat sem azonos mértékben. A terheltség valamelyik nőágon jöhetett be a somlyai ágba, s talán Báthory Anna vitte át az ecse-dire, de ez nem több pusztán ötletnél, — írás nem lévén, vizsgálataink itt nem léphettek előbbre. Azt viszont, hogy a 16. század derekától kezdve a Báthory család tagjai mind perverz, dekadens és aberrált személyek, sőt örültek lettek volna (ahogy Antall József és Kapronczay Károly cikke sejteti), a pszichografológiai vizsgálat nem támasztja alá. (Tegyük hozzá, hogy a történelmi tények és a kortársi nyilatkozatok sem.)

A fentiekben ismertetett pszichografológiai vizsgálatok során Rákosné Ács Klára számos olyan megállapítást is tett, amelyeket itt nem idéztünk. Nem idéztünk, mert a történetírásban ismert, közismert dolgokat tartalmaztak. Így amikor — hangsúlyozzuk: az általa nem ismert személy írása alapján — Báthory István király uralkodói erényeiről, Báthory Gábor fejedelem kicsapongó és szertelen természetéről, Báthory Zsigmondnak a zene iránti rajongásáról, vagy a gyermektelen ecsedi Báthory István országbírónak gyermek és örökös utáni sóvárgásáról, házasesetének ezzel összefüggő problémáiról szólt. Egyetlen egyszer sem fordult elő, hogy a pszichografológiai analízis történelmi ismereteinkkel ellentétes eredményre jutott volna. Ebből következik viszont, hogy megállapításainak hitelt adhatunk olyan esetekben is, amikor azok túlmennek forrásadatokra alapozott ismereteinken, illetve amikor adatok nem létében a pszichografológus megállapításait nem áll módunkban ellenőrizni.

Az ismertetett vizsgálatok az egyes személyiségek jobb megismerését célozták, a pszichografológia azonban általánosabb jellegű *társadalmi következtetések* levonására is lehetőséget ad. A feudális társadalomban az egyén státushelyzetét nagyrészt már születése eldöntötte, s tudjuk, a vezető méltóságok meglehetősen szűk körből kerültek ki. Vajon az következik-e ebből, hogy az arisztokrata gyermek sorsa már a bölcsőjében eldőlt? Az uralkodóosztályon belül kiválasztódás nem érvényesült? A család rangja, vagyoni helyzete automatikusan biztosította minden tagja számára a politikai vezetőszerpepet is?

Rákosné Ács Klárának a magyar történelem vezető személyiségei körében, főként *Makkai László* és *Zimányi Vera* irányításával végzett pszichografológiai kutatásai azt mutatják, hogy bár számos példa van rá, hogy csupán a születés elegendő volt a kiemelkedéshez, mégis az esetek többségében a legelőkelőbb családokból azok jutottak országos, magas közjogi méltóságokba, akik a legtehetségesebbek voltak, s nemegyszer átlagon felüli intelligenciával, rendkívüli akaratérővel és dinamizmussal rendelkeztek. Ugyanakkor azok a legközvetlenebb rokonaik, akik a közéletből kimaradtak, akikről, hogy úgy mondjuk, a történelem „nem tud“, általában szürkébb, színtelenebb, jelentéktelenebb személyiségeknek mutatkoznak. A feudális társadalom korlátai közt is érvényesült tehát bizonyos kiválasztódás. A pszichografológiai vizs-

³² Ecsedi Báthory István levelei: OL M. Kamara E 204 Missiles; Végrendelete: uo. E 148 NRA Fasc. 57. No. 7.

Báthory Boldizsár

Báthory András
bíboros, fejedelem
(1599)

Ha az királyi szándék az kormány
delyt valam k:it fejtetve
Sándor B. L. F.

Stör vramirus Faratg
Gabriel Batlovy
de Somlis G. P. D.

Báthory Gábor fejedelem
(1609)

Nádasdyne Báthory Erzsébet (1610)

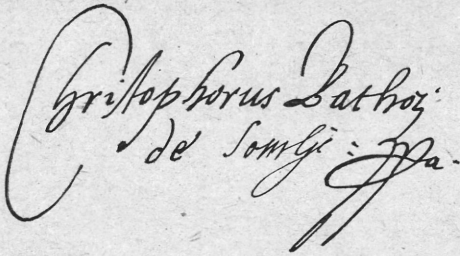
Batory ersebet

nacagad alzasas
Batolvia meyel

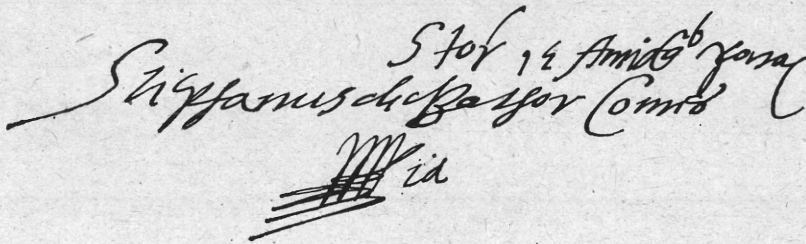
Batolvia

Rákócziné Báthory Zsófia (1650)

Báthory Kristóf fejedelem
(1578)

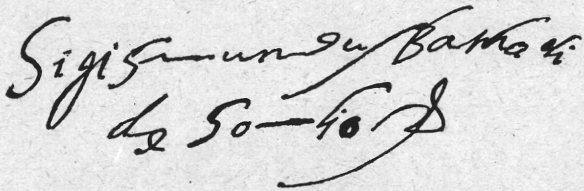

Christophorus Bathory
de Somlyo

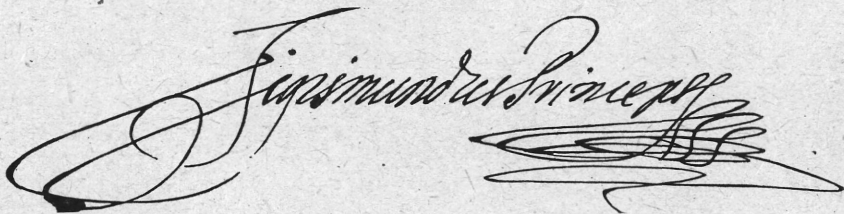
István Báthory országbíró

ecsedí Báthory István országbíró (1585)

Sigismundus Bathory
de Somlyo

Báthory Zsigmond fejedelem
két aláírása (1588 és 1597)

Sigismundus Princeps

anno To 1553

Stor
Andreas de Bator

Báthory András (1553)

Annus
Stor

Comes Nicolaus
de Bator

Báthory Miklós (1583)

Indignus Armatus
Stephanus Bathory
de Somlyo

Báthory István aláírása erdélyi fejedelem
(1572) és lengyel király (1584) korából

Stephanus Rex

gálat tehát közvetve alátámasztja azt a marxi tételt, hogy az egymást váltó társadalmi-politikai rendszerek sohasem vezetőik tehetségtelenségén buknek meg, hanem azon, hogy belső, gazdasági okok elavulttá, meghaladottá teszik őket.

Érdekes eredményeket hozott az ugyancsak Makkai és Zimányi által vezetett vizsgálat, amely a feudális kor legnépesebb értelmiségi csoportjára, az egyházi személyekre irányult. Katolikus plébánosoktól és falusi prédikátoroktól a főpapokig terjedő, 17. század-beli egyháziak írásainak vizsgálata azt mutatta, hogy korántsem csak a véletlenül múlt, hogy ki maradt falusi pap, kiből lett nagy erudícióval rendelkező, saját igazában fanatikuson hívő, célja érdekében a kegyetlenségtől sem visszariadó, rettegett jezsuita szerzetes, és kit vetett a sors, saját makacs, önfeláldozóan fanatikus, a realitásokat felismerni sem akaró, a világot önmaga normái szerint megváltani kívánó egyénisége révén a protestáns gályarabok közé.

A vizsgálatoknak, kutatásoknak még csak a kezdetén vagyunk. Az azonban már nem vitás, hogy a napjainkra tudománnyá növekedett pszichografológia, alkalmankint fontos segítőjévé, forrástudományává lehet a történetírásnak.

Benda Kálmán

НОВАЯ ОТРАСЛЬ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ — ПСИХОГРАФОЛОГИЯ

Калман Бенда

Про изучении высказываний, поступков, роли отдельных личностей прошедших времен историография идо настоящего времени не могла обходиться без применения достижений психологических наук. Это, однако, могло осуществляться только косвенным образом: исходя из деятельности, поступков исследуемого лица, из объективных фактов историк пытался делать выводы относительно субъективных мотивов, скрывавшихся за его отдельными решениями, поступками. В связи с тем, что несомненно доказано, что почерк отражает психику данного лица, и даже состояние его здоровья, психографология становится новой отраслью источниковедения, с помощью которой историки с успехом могут делать заключения о здоровой или депрессивной психике, наследственной и приобретенной болезни, а также и характере и душевном состоянии, скрытых эмоциях и влечениях, интеллектуальных способностях, волевых качествах, самоуверенности или отсутствии самоуверенности интересующих их лиц. В качестве примера автор статьи останавливается на результатах психографологического анализа автографа ряда известных венгерских исторических деятелей (Игнаца Матриновича, Эржебет Батори, Жигмонда Батори), проведенного Кларой Р. Ач, и констатирует, что эти результаты ни в одном случае не противоречат историческим фактам. Следовательно, таким заключениям можно верить и в тех случаях, если они выходят за пределы наших сведений, подтверждаемых историческими источниками. На основе излагаемых в статье психографологических анализов автографа членов пяти поколений семейства Батори (работа Клары Р. Ач), а также и результатов анализов автографа членов венгерской аристократии и высшего духовенства автор указывает на то, что помимо более основательного познания личности, с помощью методов психографологии можно делать и более общие выводы. В частности, показывается, какие факторы, личные качества и данные людей играли роль в отборе в семьях, отдельных слоях и классах общества в разные эпохи.

UNE NOUVELLE SCIENCE AUXILIAIRE: LA PSYCHOGRAPHOLOGIE

Kálmán Benda

Tout en examinant les manifestations, actes et rôle des personnages des temps anciens, l'historiographie ne pouvait pas se passer jusqu'ici de l'application des résultats de la psychologie. Pourtant, cette application ne pouvait se faire que de manière indirecte: l'historien, à partir des actes du

personnage examiné et des facteurs objectifs, tenta à tirer des conclusions sur les motifs intérieurs qui faisaient l'arrière-plan des décisions et des résolutions du personnage. Puisqu'il est démontré que toute écriture reflète le psychisme de son auteur et même son état physique, ainsi l'historiographie, ayant recours à la psychographologie, s'enrichit d'une nouvelle science auxiliaire, à l'aide de laquelle elle est capable de tirer des conclusions concernant la structure intime saine ou dépressionnaire de telle ou telle personne, ses maladies héréditaires ou qu'elle attrappa, son caractère et son état d'âme, ses passions cachées et ses affections, ses capacités intellectuelles, sa fermeté ou sa défaillance, son assurance ou son pusillanimité. L'étude cite en exemple les résultats donnés par les analyses psychographologiques auxquelles Mme Klára Ács-Rákos ait soumis les écritures de plusieurs personnages historiques bien connus (celles d'Ignác Martinovics, Erzsébet Báthory, Zsigmond Báthory) et elle constate que ces résultats ne contredisent en aucun cas nos connaissances historiques. Par conséquent, ces constatations seront dignes de foi dans ce cas aussi où elles surmontent nos connaissances de sources. En tirant les conclusions des examens présentes, faites par Mme Klára Ács-Rákos sur les membres de la famille Báthory à travers cinq générations, et en faisant allusion sur ses analyses auprès de l'aristocratie et le clergé hongrois, l'étude constate qu'à l'aide de la psychographologie nous pouvons non seulement faire la connaissance plus profonde de certaines personnes, mais nous pouvons tirer des conséquences de portée plus générale aussi concernant la société. Cette science montre premièrement les facteurs, les qualités et les données qui jouèrent de rôles importants dans la sélection, aux différentes époques, à l'intérieur d'une famille, d'une couche ou une classe sociale.